

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ У 21. ВЕКУ

Да би се одговорило на питање утицаја које вештачка интелигенција врши над образовањем у 21. веку, најпре би требало размотрити три кључна елемента предложеног проблема: образовање, 21. век и, најзад, вештачку интелигенцију. У моделу савременог образовања и даље се могу препознати обриси античке традиције, наслеђене преко средњег века, која подразумева свеобухватно учење. Циљ таквог образовања, изучавања седам слободних вештина, несумњиво је племенит; оно за своју сврху има еманципацију и обликовање слободномислећег човека. Уз то, такво хуманистичко образовање човеку пружа достојанство и ствара, или тек треба да створи, класу вредну поштовања. У томе је смисао пројекта просвећености, макар онако како га је Кант дефинисао. Наиме, не појединац, већ читаво човечанство треба да надрасне своју малолетност. Франсис Фукујама такође запажа битну везу између образовања и колектива и у својој књизи *Крај историје и последњи човек* наводи да „друштва са средњом класом настају као резултат универзалног образовања“. Такво демократско образовање које још увек чува етичке и антропоцентричне црте почетком двадесетпрвог века се урушава. Шпанска филозофкиња Марина Гарсес (Marina Garcés) у књизи *Нова радикална просвећеност (Nueva Ilustración radical)* наводи да је време у којем живимо потпуно супротно Кантовом и да образовање, знање и наука служе тек како би понудили нова пословна, технолошка или економска решења. Тако образовање по први пут престаје да буде примарно етички процес са циљем да оспособи човечанство за слободно размишљање и тежи да постане механизам који још увек непросвећеног појединца претвара у радника. Насупрот хуманистичким принципима постављају се они економски. Уз то, прихватимо ли везу између слободномислеће средње класе и демократије, на којој почива Фукујамина мисао, када у савременом добу циљ образовања више није подстицање на слободну мисао, индиректно или пак потпуно плански, пројекат образовања више није очување демократије, већ сасвим супротно, образовање постаје начин да се демократија уништи. Речима Славоја Жижека из књиге *Добродошли у пустињу реалног*, потпуном слободом мишљења настаје слабо и сервилно друштво које нема против чега да се бори за своју слободу, јер је допуштено и чак пожељно промишљање свега. Потпуној и неприкосновеној слободи мишљења доприноси и никад већи приступ информацијама. Марина Гарсес у већ поменутој књизи савремено стање назива „просвећеном неписменошћу“, даље га дефинишући као ситуацију у којој знамо све, али не можемо ништа. На тај начин се образовање у трећем миленијуму користи за стварање новог слоја друштва, оног који зна, али не мисли, оног којим се лако може управљати. Имплементација вештачке интелигенције у образовни систем само је корак даље ка његовом потпуном уништењу.

Сада би требало одговорити на питање какво је друштво 21. века за које образовање припрема појединца. Чини се да је оно још увек недефинисано, отпорно на сваки покушај критичког промишљања, управо због своје две битне особине: акритичности и

аисторичности. Како год именовали савремену епоху, она се битно разликује и од модернизма и од постмодернизма. Наиме, као кључну одлику модернитета Матеј Калинеску у *Лицима модернитета* разуме веру у прогрес, односно једну специфичну временску концепцију у којој људска мисао излази из категорија античког митолошког и средњовековног религијског времена. Модерно доба десакрализује хришћанско есхатолошко време, али је и оно усмерено ка будућности, овога пута не апокалиптичној, већ утопијској. Када пројекат технолошког напретка доживи крах стварањем нуклеарне бомбе, вера у будућност и у моралност напретка ће такође бити урушена. Постмодернизам нуди другачију парадигму, готово ничеанску, вечите садашњости. То је друштво позног капитализма, које више не производи робу, већ како сматра Стјуарт Цефриз, никад утољиву жељу. Меркантилизација времена која почиње, како наводи Калинеску, изумом часовника и у потоњим вековима ће се само заоштравати. Тако се од добро познате девизе да је време новац у другој половини двадесетог века ствара неутољива жеља за временом која ескалира стварањем новог осећаја пролазности. Уместо непролазне садашњости, време 21. века је време које се троши. Разуме се, не троши се само време, већ и природни ресурси. Тако индустрија у данашњем времену не производи све више, него јој преостаје све мање што тек треба да произведе. Свест о потрошности довешће до знатно радикалније промене свести – са антропоцентричног система мишљења прећи ће се на екоцентрични, где у фокусу више није човек, већ оно што га окружује. Може се приметити, терминима Освалда Шпенглера, да се фаза цивилизације завршила, негде почетком двадесетпрвог века, рецимо у англоцентричној визији света, једанаестог септембра 2001, онако како је то 1800. године био случај са фазом културе, с тим да овога пута цивилизацију нема шта да замени. Две су кључне последице ове промене фокуса. Прва, коју је још за постмодернизам везао Фредерик Џејмсон, јесте немогућност формирања дистанце неопходне за критичко размишљање, јер човек више није одвојен од своје околине. Друга и знатно далекосежнија, коју наслућује Фукујама, јесте укидање фундаменталне опозиције између људског и нељудског. Амерички аналитичар предвидео је брисање граница између људског и животињског, јер човек ипак није једино осећајно биће, док се пар деценија после објављивања цитиране књиге есеја, граница брише и са друге стране, између човека и машине, јер човек више није једино биће које мисли, тачније идеални човек 21. века, баш као ни вештачка интелигенција, не мисли, већ зна.

Сам појам вештачке интелигенције веома је непрозиран и стога савршен да збуни и да онемогући његово промишљање. Иако не постоји јединствена и општеприхваћена дефиниција интелигенције, она се углавном разуме као способност за учење, увиђање или повезивање појмова. Све те категорије својствене су искључиво човеку, али не и машини која поседује ограничен корпус информација и стога не може открити или измислити ништа ново изван задатог сета података. Јасно је да се таквим именовањем један технолошки механизам антропоморфизује и изједначава потпуно са човеком. И остали појмови у семантичком пољу вештачке интелигенције показују тежњу да репродукују оно што је биолошки људско, рецимо мрежа неурона. Други члан синтагме, придев „вештачка“, нема

никакав вредносни суд. Он једноставно служи да одржи конфузију, односно да створи оксиморон. Назвати нешто вештачким и дати му притом све атрибуте природног значи управо пародирати природно. Међутим, како се у акритичном постмодернизму и у потоњој епохи, могућност пародирања изгубила, вештачка интелигенција постаје пастиш људскости, односно у крајњој линији, постаје доминантни симулакрум треће деценије 21. века. Вештачка интелигенција, стога, показује све одлике које је дефинисао Лиотар, с тим што одлази корак даље од осталих симулакрума који су замена за изгубљену стварност. Она је до те мере антропоморфизована да је постала симулакрум изгубљеног човечанства. Њени антихуманистички напади били су донекле неочекивани. Уместо да замени људску делатност на најнижим интелектуалним ступњевима, тачније уместо да уместо људи обавља тешке физичке послове, у тренутку када је омогућена њена широка употреба, нимало случајно у највећој кризи 21. века, током пандемје, вештачка интелигенција је доказала да може да обавља и оне послове дотад резервисане искључиво за људски род, односно да ствара уметничке садржаје. Постоји, разуме се, одређени проблем приликом именовања таквих садржаја уметничким. Са друге стране, у непостојећој хијерархији, након што је престао да буде мера свих ствари, човек не може дефинисати уметност као људско деловање, јер првенствено не можемо дефинисати ни себе. Од Бартове објаве смрти аутора до пресушених могућности теорије рецепције, уметност се не може дефинисати ни путем ствараоца ни путем примаоца. Очигледна је, дакле, тежња да се вештачком интелигенцијом на сваком нивоу замени човек.

Најзад, треба промислити последице коришћења вештачке интелигенције у образовању данас. Свакако, њена имплементација у образовни систем је и гротескна и непотребна, јер се ђаци едукацијом коју данас добијају, оном која их претвара искључиво у потрошаче, сами претварају у алгоритам за репродукцију задате базе податаке. Једина разлика је у томе што машина то ради брже. Коришћењем вештачке интелигенције одржава се и даље илузија супериорности човека, иако је нова технологија последица њеног најоштријег негирања. Уз то, образовање данас испуњава и преосталу буржоаску потребу за престижом, те је тако сврха вишег образовања не знање, већ лакше долажење до новца који је, како сматра Георг Зимел, нивелатор свих ствари. Више новца се може у систему мишљења савременог капитализма превести у више престижа, више знања или више интелигенције, по потреби. Ограниченост меморије машине и људско веровање у слободу мишљења заједно производе све суженије обрасце размишљања. Тако се уместо до нових сазнања, стари подаци понављају у све суженијој варијанти. Модернистичка потреба за нечим стварно новим замењена је данашњом потребом за рапидном променом, макар она била и регресивна. Јасно је да лимитирана база којом се алгоритам служи доводи до олигархије. Нудећи наизглед плуралитет потенцијалних истина, вештачка интелигенција пружа једну једину истину, а то је да су технолошки напредније нације успеле да све брже покоре оне технолошки заостале. Неупоредиво је већи, и то истински неупоредиво, корпус којим алгоритам барата на енглеском језику него на било ком другом, укључујући и српски језик. То би значило да се знањем проглашава искључиво оно што је познато англофоном

свету. Културна хегемонија Сједињених Америчких Држава трансформише се њеним најновијим изумом и у епистомолошку и образовну хегемонију. Разуме се да ту нема никакве речи о демократији. Настала на принципу брисања националних идентитета, Северна Америка тежи да технолошком глобализацијом тај процес прошири ван својих географских граница, и у крајњој линији, колонизује цео свет. У 21. веку ствара се нешто другачије од онога што је Маршал Маклуан назвао „глобалним селом“. Уместо да постоји прави систем размене, у новом се глобалном простору шири искључиво одређена група информација без могућности да бројчано мање културе у њиховом емитовању учествују. У образовном систему, то би значило не само стварање потрошача, већ потрошача искључиво за оно тржиште које управља базом података вештачке интелигенције.

Како бисмо избегли апстракције, нудимо два конкретна примера релевантна за српску културу. Први се тиче оног дела српске културе који није дигитализован и коме, самим тим, алгоритам нема приступ. У дигиталном симулакруму то практично значи да тај део наслеђа не постоји. Такав је, рецимо, случај са нашом књижевношћу осамнаестог и деветнаестог века, коју тек треба сагледати у свој њеној ширини. Рукописи који се и даље чувају у архивима или манастирским библиотекама, од којих неки још увек нису ни откривени, ученику, студенту или истраживачу који се користи вештачком интелигенцијом остаће заувек непознати. Тако се култура, која је већ егзистенцијално угрожена, додатно ставља у запостављени положај и потпуно нестаје. Није то случај само са још увек недоступним текстовима, већ готово са читавом српском књижевношћу. Када симулирамо разговор са алгоритмом и тражимо му да нам препоручи било коју књигу, програм који ради по принципу учесталости понављања резултата увек ће пре предложити стране књиге, оне о којима је писано и на другим језицима. Ако и сузимо претрагу на књиге домаћих писаца, по истом принципу сужавања корпуса, програм ће, опонашајући брзину куцања човека, препоручити најпознатије романе Иве Андрића, Милоша Црњанског и Данила Киша. Тако се једном претрагом, једним привидом разговора са рачунаром, српска књижевност од својих десет векова сужава на три романописца. Све мање времена и све мање меморије као свој императив постављају економичност и сажимање, два принципа која су суште супротности некадашњој тежњи за свеобухватним образовањем. Бројчано мањи народи или они који још увек нису технолошки описмењени кроз пар година ће несумњиво нестати, не заустави ли се пројекат неоколонијализма земаља првог света. Иако се чини да је могуће решење повећана дигитализација српске културе, вештачка интелигенција експоненцијалном брзином умножава корпус доминантних култура. Другим речима, Ахил никад неће стићи корњачу; у овом случају, неће јој се чак ни приближити.

Други је проблем уже везан за наш народ. Како програм на сваком нивоу опонаша људски језик, осим на прагматичном, он неће моћи да препозна разлике између свих нових варијетета некадашњег српскохрватског језика и корисницима са једне стране границе нудиће резултате настале на основу корпуса са друге стране. Разуме се да то не би било проблематично када је реч о природним наукама. Међутим, када је реч о потпуно

различитом виђењу историје или књижевности, може се десити да „демократски“ алгоритам укине право на слободу различите перцепције прошлости. На пример, уколико пронађе више извора са хрватске стране о дубровачкој књижевности, прогласиће је искључиво хрватском, што у тренутку писања овог есеја и чини, иако она несумњиво припада и српском књижевном наслеђу. На питања из скорије историје, иако се некад људски учтиво устручавао да одговори, сада се програм не либи да прекопира оне учесталије одговоре, цитирајући као неприкосновен извор идеолошки обојене институције ван граница српског народа. Ипак, уколико се постави питање о скоријој историји економски развијених народа, вештачка ће интелигенција перфидно заобићи исто питање на које је недвосмислено негативно одговорила када је реч била о Србима. Имплементирање вештачке интелигенције у српски образовни систем значило би потпуно брисање националног идентитета и прихватање фалсификованих верзија историје, које, уосталом, у доба симулакрума, подједнако вреде као и оригинална. Другим речима, то значи да постоји очигледна хијерархија која се маскира као глобална демократија и која своје ђаке учи да је о свему могуће размишљати, осим о начелима на којима почива нова анти-просвећеност прерушена у просвећеност, о слободи мишљења и о једнакости свих људи. То су два мита на којима опстају либералне демократије или оно што их је у 21. веку наследило. Уосталом, то су и две „истине“ које вештачка интелигенција увек имплицитно понавља, које год питање јој поставили. Разуме се да набројани примери нису искључиво везани за српску културу и да вештачка интелигенција не ради само против Срба, већ једноставно да она, како би систем у ком је настала могао да опстане, мора уништити оно што се у њега не може или не жели интегрисати.

На самом крају, вреди се запитати како се може започети процес зауставити. Једном речју, никако. Ипак, постоје начини да се и ван образовног система идентитет једног народа одржи. Како школе и универзитети нису једине институције у којима се човек образује, постоје и други начини да се будућим генерацијама пренесу вредности једног умирућег друштва. То, међутим, не значи радикални традиционализам и повратак на превазиђене форме живота. То је подједнако контрапродуктивно. Као решење нуди се већа културна продукција или макар већи извоз већ постојећег материјала у оне земље које имају технолошку надмоћ. Као део света, још увек имамо много тога да му понудимо. И не само ми. Уместо на унутрашње сукобе и на додатно сужавање својих култура како би се уклопиле у калупе већ поменутог регресивног традиционализма, маргинализоване културе морају искористити свој целокупни културни капитал како би могле парирати оним културама које су успеле да интегришу различитости. Српска култура свакако није, иако су честе такве поделе, или Вук или Доситеј, или Андрић или Црњански, већ је и Вук и Доситеј и Андрић и Црњански, али је и Доментијан и Орфелин и Павић. Тренутно не постоји вештачка интелигенција која би то могла знати, али још увек не постоји ни она која то може избрисати. Иако није све изгубљено у образовном систему, чак и када би било, постоје и друге могућности сазнавања. Питање коришћења вештачке интелигенције пре свега треба да буде етичко, а етика може постојати само у хуманистичком свету. То што је он престао

да постоји не значи да се уз напоре мислећих и образованих људи он не може повратити.
Природна интелигенција је бар у својој племенитости супериорнија.

Лазар БУКУМИРОВИЋ